

borida onang huzuriga shoshil, uning oyoqlariga yiqil deydi. Zeroki, jannat onalar oyogʻi ostidadir.

Ona obrazini ochib berishga yoʻnaltirilgan har bir chizgi, timsol va obrazda ifoda davomiyligini taʼminlashga intilish qabarib koʻrinadi. Har bir inson kamolotida otaning oʻrni katta [7:45]. Biroq u oilani moddiy taʼminlash, kamkoʻstini toʻldirish, xonadon farovonligi, mustahkamligi uchun masʼul. U koʻcha odami. Ona esa ayollik nazokati, latofati, mushtiparlighi va mehr-muhabbati timsoli. Unda

ezguliklar, sadoqat, sogʻinch va ilhom mujassam. Albatta, har bir davrning oʻz yuki, masʼuliyati, javobgarligi boʻladi [8:65].

Saʼdulla Siyoyev asarlarining xalqqa manzur boʻlgani sababi bu asarlar xalqchil ruhda yozilgan, xalqdan olingan va xalqqa berilgan. Saʼdulla Siyoyev oʻzining asarlari bilan davr muammolarini yechishga, tarixda yashab oʻtgan bobolarimiz bilan faxrlanishga, ularning munosib vorislari, izdoshlari boʻlishga undaydi.

Adabiyotlar

1. Ibrohim Haqqul. Ahmad Yasaviy. – Toshkent: 2001.
2. Omanova M. Saʼdulla Siyoyevning “Ahmad Yassaviy” romani haqida // Oʻzbek tili va adabiyoti. – Toshkent: 2021.
3. Xoʻja Ahmad Yassaviy Devoni hikmat. (Yangi topilgan namunalar). – Toshkent: 2005.
4. Muqumov Z. Qilich va qalam sohiblari (Davlat arboblari haqida tarixiy lavhalar). Risola. – Samarqand, SamDU nashri, 2013.
5. Saʼdulla Siyoyev. Ahmad Yassaviy romani. – Toshkent: “Oʻzbekiston”, 2012.
6. Saʼdulla Siyoyev. Ahmad Yassaviy romani. – Toshkent: “Oʻzbekiston”, 2012.
7. Xayrullayev M.M. Maʼnaviyat yulduzlari. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1999.
8. Nasirov A. Badiiylik va tarixiy haqiqat. Monografiya. – Turkiya: Istanbul. Kesit, 2019.

REZYUME. Maqolada oʻzbek adabiyotida munosib ijodiy izlanishlar olib borgan, oʻziga xos maktab yaratgan adib Saʼdulla Siyoyevning “Ahmad Yassaviy” romanida “Yigʻlama onaizor” faslining oʻziga xos xususiyatlari haqida soʻz yuritiladi. Saʼdulla Siyoyev ijodida tarixiylik, insoniylik, milliylik, tuygʻu va ruhiyat talqini va ijtimoiy voqelik, oʻbrazlararo uygʻunlikdagi yozuvchi estetik tamoyillarini ochib bergani tahlillanadi.

РЕЗЮМЕ. В статье говорится об особенностях сезона “Плачущая мать” в романе “Ахмед Ясави” Садуллы Сиёева, писателя, проводшего достойные творческие исследования в узбекской литературе и создавшего собственную школу. Анализируется, что в творчестве Садуллы Сиёева раскрыты эстетические принципы историчности, гуманности, национализма, интерпретации чувств и духовности, социальной реальности, гармонии между образами.

SUMMARY. The article talks about the special features of the “Weeping Mother” season in the novel “Ahmed Yassavi” by the writer Saʼdulla Siyoyev, who conducted worthy creative researches in Uzbek literature and created his own school. It is analyzed that in Sadulla Siyoyev’s work, he reveals the aesthetic principles of the writer in harmony between historicity, humanity, nationality, interpretation of feelings and spirituality, and social events, images.

ATAQLÍ DÁSTANSHÍ, BAXSHÍ FAZÍL YULDASH ULÍ HÁM OL ATQARĠAN «ALPOMISH» DÁSTANÍ HAQQÍDA

A.B.Turdimuratova – *tayanch doktorant*

Ózbekstan Respublikası Ilimler Akademiyası Ózbek tili, ádebiyatı hám folklorı instituti

Tayanch soʻzlar: doston, hikoyachilar maktabi, epos, poetik, anʼana, nashr, qahramonlik dostoni, janr, usul, baxshi, qoʻlyozma.

Ключевые слова: дастан, школа сказителей, эпос, поэтический, традиция, публикация, героический эпос, жанр, способ, бахши, рукопись.

Key words: dastan, school of storytellers, epic, poetic, tradition, publication, heroic epic, genre, method, bakhshi, manuscript.

Folklor iliminde baqsi hám jirawlarđın atqarıw usılları, ideyalıq baǵdarı, repertuarına qaray qaysı dástanshılıq mekteplerine tiyisli ekenlikleri ajralıp turadı. Oytkeni dástanlar xalıq awızeki dóretpesi, jámaátlik hám jeke dóretiwshilik nátiyesi bolıp, ásirler dawamında áwladtan áwladqa belgili bir epikalıq dástúrler tiykarında qalıplesip, barlıq baqsi-jirawlar ushın belgili bir qalıp payda boladı. Ozbek folkloristika ilimi awızeki dástan dóretiwshi hám atqarıwshi dástanshılardı baxshı dep, geyde ataqı baxshılardıń ismine húrmet júzesinde shayır dep qosıp ataydı.

Xalıq baxshılarınıń ózine tán poetikalıq jollar menen bir birinen ajralıp turıwın professor H.Zarifov dástanshılıq mektepleri dep ataydı [1:8-9]. Ózbek folkloristika ilimi dástanshılıq mekteplerin tómendegishe: Bulıńır, Qorǵan, Shahrısabz, Qamay, Sherabad, Qubla Tájikistan, Xorezm kibi dástanshılıq mekteplerine ajratıp qaraydı. Ózbek xalıq dástanshılıǵında qaharmanlıq dástanlardı atqarıwshi baxshıları menen belgili, Bulıńır dástanshılıq mektebiniń ornı ayırıqsha. Alımlardıń pikirinshe bul mektep wákıllerine XVIII ásirlerdiń aqırında jasap ótken Amin baxshı, Chini shayır, Sultanmurat shayır, Yuldashbúlbúl, Tawbuzar shayır, Qurbanbek shayır, Suyar, Rahimbúlbúl, Joʻra, Fazıl shayır, Yorlaqab kibi belgili baxshı-shayırlar kiredi. Olar Bulıńır, Jamboy, Payarıq, Gallaaral, Zamin, Jizzax átiraplarında dástanshılıq penen shuǵıllanadı. Bulıńır dástanshılıq mektebi wákılleri Fergána alabındaǵı baxshılardıń óz tásirin tiygizgeni menen birge Yangıqorǵan rayonındaǵı Kólbuqon dástanshıları olardı óz ustazları dep sanǵan. Olardıń súyip atqaratuǵın «Alpomish» dástanını atqarıwdıǵı sheberligi sonshellı hátteki Qorǵan dástanshılıq mektebiniń wákılleri Jumanbúlbúl hám Jassaq hám basqa baxshılarda olardıń atqarıwında tıńlap ketetuǵın bolǵan.

Sunday-aq Bulıńır dástanshılıq mektebiniń wákılleriniń poetikalıq jolı, qaharmanlıq dástanlardıń

ápiwayı hám joqarı, arxaik ekenligin alımlar ayırıqsha atap ótedi [2:48-51].

Bulıńır dástanshılıq mektebiniń biytákirar talantlı baxshısı Fazıl Yuldash ulı (1872-1955) bolıp, onnan «Alpomish», «Yodgor», «Yusuf bilan Ahmad», «Malika ayyor», «Mashriq», «Zulfizar», «Balogardon», «Avaxxonning olimga hukm etilishi», «Intizor», «Nuralı», «Jahongir», «Murodxon», «Rustam», «Shirin bilan Shakar», «Farhod va Shirin», «Laylı va Majnun», «Bahrom va Gulandom», «Raʼno bilan Suxangul», «Zevaxxon» sıyaqlı qırıqqa jaqın dástanlar hám termeler jazıp alıadı. Fazıl Yuldash ulı repertuarınıń oǵada keńligi menen birge ol júdá kórkem atqarıwı menen basqalardan ajralıp turǵan. Onıń repertuarında ózbek xalıq dástanlarınıń hámme túrlerin tabırıǵa boladı. Ol ashıqlıq dástanları, qaharmanlıq dástanlar menen birge termelerdi atqarıwı menen birge ol ózi jasaǵan zamanǵa say zamanagóy dástanlardı, qosıqlardı dóretip atqaradı.

Fazıl Yuldash ulı 1872-jılı (burın Jizzax wálayatı Baxmal rayonı) házirgi Samarqand wálayatı Bulıńır rayonı, Búdana awılsovetine qarashlı Layqa awılında tuwıladı. Ákesi Yuldash ózbektiń qırıq urıwınan bolıp, yarım diyqanshılıq, yarım sharwashılıq penen shuǵıllanǵan, kámbaǵal diyqan boladı. Ákesinen bes jasında jetim qalǵan Fazıl Yuldash ulı túrli qıynshılıqlardı dus keledi, baylardıń esiginde kúnlikshilik, shopanlıq etip, kesesi aǵarmaydı. Oziniń basınan keshken qayǵılı kúnler menen bir qatarda xalıqtıń da kórgen qıynshılıqların Fazıl shayır «Kúnlerim» [3:32-33] avtobiografiyalıq poemasında táriyplep ótedi. Jaslayınan shopanlar arasında júrip, dombıra shertiwdi úyrenip alǵan Fazıl Yuldash ulı 20 jaslarında awıllası hám ustazı Yuldash shayırdı shákirti bolıp túsedı. Yuldash shayır Bulıńır dástanshılıq mektebiniń ataqı baxshısı Yuldashbúlbúldiń shákirti bolıp, batırlıq dástanların súyip jırlaytuǵın bolǵan. Fazıl Yuldash ulı óz ustazınan

dástanlardı atqarıwdı qunt penen úyrenip, óz dóretywshiligi menen olardı qayta islep, kórkemligin arttırdı. Ol 26 jaslarına kelgende ustazlarınıń sınaǵınan ótip, xalıqtıń názerine túsip, Fazıl shayır dep atay baslaydı. Fazıl Yuldash ulınıń repertuari tema hám janr jaǵınan oǵada bay, ol qırıqtan artıq xalıq dástanların yadqa bilgen hám atqarǵan. Ataqlı baxshı haqqında folkloratıwshı alım, professor Hodi Zarif: «Ádette baxshılar repertuari 5-10 dástan menen shegaralanadı. Ataqlı dástanshılar 20-30 dástan biledi. Biraq, Fazıl shayır ótmish ádebiy miyrasımızdan 40qa jaqın dastandı jaqsı biliw menen birge olardı qórkem sheber atqarıwda ajıralıp turadı» [1:8-9] degen edi. Fazıl Yuldash ulı janlı awızeki dástan atqarıw dástúrlerin rawajlandırǵan, jańa dástan-termeler dóretken, improvizator, keleshek áwladqa ózinen júdá úlken bahalı miyras qaldırǵan ataqlı baqsı edi. Fazıl Yuldash ulı 1955-jılı óz awılında 83 jasında dúnyadan ótedi.

Fazıl Yuldash ulınan «Alpomish» dástanınan basqa hár túrli jıllarda «Yodgor», «Yusuf bilan Ahmad», «Muradxon», «Rustamxon», «Shirin bilan Shakar», «Guruǵlining tuǵılıshı», «Guruǵlining bolalığı», «Avazxonning olib kelinishi», «Balogardon», «Intizor», «Zulfizor», «Malikai ayyor», «Mashriq», «Avazxonning olimga hukm etilishi», «Nuralı», «Jahongir», «Farhod va Shirin», «Laylı va Majnun», «Bahrom va Gulandom», «Rahna va Suhangul», «Oshiq Garib», «Mulla Goyib» kibi 24 dástúriy, «Tulǵanoy», «Nazar va Oqbo'tabek», «Buxoro amiri Muzaffarxon», «Yulbars terisini yopingan polvon», «Matatkarim polvon», «Jizzax qozǵoloni», «Ochildov», «Kunlarim» sıyaqlı segiz jańa dástan menen birge kóplep termeler jazıp alınǵan. Negizinde ataqlı baqsı repertuarında «Sultonxon», «Oftob pari», «Rustamning yaralanishi», «Rustam Zol oǵlı» (Rustami Doston), «Qironxon», «Qunduz bilan Yulduz», «Dalli», «Ravshanxon», «Mohiroy va Mehrshoh», «Yozi bilan Zebo», «Tohir va Zuhra», «Yusuf va Zulayha», «Varha va Gulshoh», «Vomih va Uzro», «Sanobarxon», «Sayfulmalik», «Oshiq Oydin», «Oshiq Mahmud» kibi jigimaǵa jaqın dástanlarınń bar ekenligi olardı jazıp alıwǵa óz waqtında úlgerilmegenligi [4:30] haqqında aytladı. Fazıl Yuldash ulı kúshli improvizator, Bulıńǵır dástanshılıq mektebi wákili sıpatında janlı, awız eki dástanshılıq tradiciyaların jańe de rawajlandırǵan. Fazıl Yuldash ulınıń repertuarında «Alpomish» dástanı ayrıqsha orın tutıp, ol jırlaǵan variant, qórkemlik-ideyalıq jaqtan eń jetik, tolıq, kólemli bolıp, ataqlı baqsı dástandı ózgeshe zawıq penen atqarǵan.

Fazıl Yuldash ulınan jazıp alınǵan «Alpomish» dástanınıń eń kólemli variantı, eń kórkem variantlardıń biri bolıp, bul boyınsha akademik T.Mirzaev óziniń miynetlerinde «Fozil Yuldash ulınıń «Alpomish» dástanı variantını hám ideyalıq, hám kórkemligi tárepinen jetik bolıp, dástanınıń ózbek variantları arasında eń tolıǵı esaplanadı» [5:33] dep kórsetedi. Fazıl Yuldash ulınan «Alpomish» dástanın eń dáslep jazıp alǵan alım Gozi Olim Yunusov

edi. 1922-jılı jazda ataqlı alım Gozi Olim Yunusov Sırdarya hám Samarqand átiraplarında ilimiy saparda júrip, Hamroqlı baxshı hám Fazıl Yuldash ulınan 50 betke shamalas qoljazbada «Alpomish» dástanınıń bir bólimin jazıp aladı hám ayırım úzindilerdi «Bilim óchoǵı» [5:37-59] jurnalında járiyalaydı. Tilekke qarsı bul qoljazba joytılǵan. Sebebi 1937-jılı Gozi Olim Yunusov nahaq qamaqqa alıńǵannan soń, ol toplagan barlıq folklorlıq materiallar joytılǵan [4:482]. Fazıl Yuldash ulınan «Alpomish» dástanın 1928-jılı Mahmud Zarifov jazıp aladı hám bul nusqa 1939-jılı Hodi Zarifovtıń «Ózbek folklori» xrestomatiyasında jariq kóredi. Shayır Hamid Alimjan kiris sóz benen usı nusqanı 1939-jılı baspadan shıǵaradı [7] hám 1957-58-jıllarda bul basılım ekinshi hám úshinshi mártebe qayta baspadan shıǵadı. Sońǵı basılımları 1979-jılı «Ózbek xalıq ijodi» kóp tomıǵında, 1985-jılı qayta basıladı. 1987-jılı «Maktab kutubxonası» seriyasında, 1992-1993 jılları eki tomda, 1998, 2010, 2011-jıllarda óz aldına, 1999-jılı rus tilinde ilimiy awdarması menen jariq kóredi. Bul nusqa eki tilde, rus hám ózbek tilinde tayarlangan akademik baspa bolıp, nota jazıwlarınan tisqari 832 betten ibarat boladı. Dastandı rus tiline L.M.Penkovskiy awdarıp, 1949-jılı Moskvada M.Shayxzoda hám V.Jirmunskiy alǵı sózleri menen óz aldına basılıp shıqqan bolsa, sońın ala awdarmashı tárepinen biraz tolıqtırılıp, Tashkent (1958, 1974, 1998) jıllar, Moskvada (1958, 2009), Leningrad (1982) qalalarında baspadan shıǵadı. Sonday-aq sońǵı jıllarda dástanınıń bul variantı türk tiline (2000-jıl, Anqara), qazaq tiline (2013-jılı, Qızılorda) awdarılıp baspadan shıǵadı. 2015-jılı shıqqan júz tomlıq «Ózbek xalıq ijodiy yodgorliklari» nıń 1-2 tomları «Alpomish» dástanınıń Fazıl Yuldash ulı variantına arnaladı. 1999-jılı «Fan» baspasınan basılıp shıqqan akademiyalıq baspasında, dástanınıń usı variantında prozalıq qatarlar 345, al poeziyalıq qatarlar sanı 13715 qatardan ibarat [6:422].

Ózbek xalıq qaharmanlıq dástanı «Alpomish»tıń Fazıl Yuldash variantınıń barlıq basılımları M.Zarifov tárepinen 1928-jılı jazıp alǵan qol jazba nusqa tiykarında boladı. Bul qoljazba 946 betten ibarat bolıp (M.Zarifov qoltańbası) Ózbekstan Ilimler Akademiyası, Ózbek tili hám ádebiyatı, folklor institutınıń arxivinde 18-inventar sanı astında mámleketlik mülk retinde saqlanadı. 2022-jılı ataqlı baxshı Fazıl Yuldash ulınıń 150 jıllıǵı elimiz boylap, kóterińki ruwxta belgilendi, ilimiy-konferenciya otırıldı.

Fazıl Yuldash ulı atqarǵan «Alpomish» dástanı boyınsha kóplep ilimiy-izertlew jumisları alıp barıldı hám úyreniw jumisları ele de dawam etpekte. Juwmaqlap aytqanda Akademik T.Mirzaev ataǵan «dástanlardıń gúltajı» bolǵan «Alpomish» dástanınıń Fazıl Yuldash variantın izertlew jas ilimpazlarımız ushın áhmiyetli. Óytkeni, xalıqtıń ázelden kiyatırǵan dástúriy qunlılıqların, danalıǵın saqlap qalıwda, áwladlarǵa jetkerip beriwde dástanlardıń tutqan ornı teńsiz.

Ádebiyatlar

1. Ходи Зариф. Фозил шоир – машхур дostonчи. Фозил шоир. 3-китоб. –Тошкент: «Фан», 1973.
2. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. –М.: ГИХЛ, 1947, -С.48-51.
3. Ўзбек халқ ижоди бўйича тадқиқотлар. Фозил шоир. –Тошкент: «Фан», 1973, 32-33-б.
4. Алпомиш. Жилд. 1: Ўзбек халқ ижоди ёдгорликлари. Т.Мирзаев. Дostonлор гултожи. –Т.: «Фафур Фулом», 2015, 30-б.
5. Мирзаев Т. Алпомиш дostonининг ўзбек вариантлари. –Тошкент: «Фан», 1968, 33-б.
6. Алпомиш. Ўзбек халқ қаҳрамонлиқ эпоси. –Тошкент: «Фан», 1999, 422-б.
7. Фозил Иўлдош ўғли. Алпомиш. Ишлаб босмага тайёрлаган Ҳамид Олимжон, масъул муҳаррир: С.Хусайн ва Х.Зариф. – Тошкент: «Ўз-давнашр», 1939.

РЕЗЮМЕ. Мақоллада о'zbek dostonshunosligida alohida o'rin tutgan Bulung'ur hikoyanavislar maktabi va uning mashhur namoyandalari, qahramonlik dostonlarining mashhur hikoyachisi, bulung'ur maktabining so'nggi vakili Baxshi Fozil Yo'ldosh o'g'lining tarjimai holi va repertuari haqida so'z boradi. «Alpomish» dostoni va yozilishi, nashr etilishi, shuningdek, doston ijrosi yuzasidan olimlarning xulosalari bayon qilingan.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматриваются Булынгурская школа сказителей и его известные представители, которые имеют особую роль в узбекском эпосоведении, биография и репертуар бaxши Фазыла Юлдаш улы – известного сказителя героических дастанов, последнего представителя Булынгурской школы, исполнение дастана «Алпомиш» и запись, публикация, также выводы учёных по исполнению дастана.

SUMMARY. The article discusses the Bulungur school of storytellers and its famous representatives, who have a special role in Uzbek epic studies, the biography and repertoire of bakhshi Fazil Yuldash uly, a famous narrator of heroic dastans, the last representative of the Bulungur school, the performance of the «Alpomish» dastan and recording, publication, as well as the conclusions of scientists on fulfillment of dastan.